

Małgorzata Kudzin-Borkowska

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Jarosław Zwierzyna

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Oświęcimiu

Ewakuacja i postępowanie w sytuacji ataku zabójcy masowego w placówce szkolnej. Analiza filmów edukacyjnych

Wprowadzenie

Problematyka wypracowywania efektywnych procedur postępowania w przypadku ataku uzbrojonego napastnika na placówkę szkolną stała się w ostatnich latach przedmiotem ożywionej dyskusji – zarówno teoretyków reprezentujących świat nauki, jak i praktyków z obszaru bezpieczeństwa i porządku wewnętrznego. Wyrazem troski o podnoszenie poziomu świadomości zagrożeń atakami (których – jak dotychczas – doświadczają inne kraje) oraz poziomu bezpieczeństwa placówek szkolnych jest szereg inicjatyw w zakresie prewencji, szkoleń dla personelu szkół i uczniów oraz publikacji materiałów instruktażowych i edukacyjnych. Warto przyjrzeć się prowadzonym przez różne podmioty szkoleniom – które zalecają zróżnicowane postępowanie i są różnej jakości. Celem autorów niniejszego artykułu jest ocena obecnego stanu procedur alarmowych i ewakuacyjnych, jak również ocena wybranych filmowych materiałów szkoleniowych dotyczących postępowania w sytuacji kryzysowej związanej z atakiem tzw. aktywnego strzelca (*active shooter*), czyli uzbrojonego w broń palną napastnika, na placówkę szkolną. Dodatkowo, celem autorów było określenie stanu rodzimego piśmiennictwa w zakresie podjętej problematyki, co zaowocowało opracowaniem bibliografii przedmiotowej.

Zagrożenie atakiem uzbrojonego napastnika

Zabójstwa masowe popełniane przez uzbrojonych napastników mają wiele cech wspólnych z atakami terrorystycznymi, lecz nie należy ich z nimi utożsamiać. Celem terrorystów jest wywarcie wpływu na konkretne osoby, instytucje, rządy państw poprzez zastosowanie przemocy, natomiast masowi zabójcy to zazwyczaj osoby zaburzone psychicznie. Oba zjawiska zyskują podobny rozgłos w mediach, lecz wywołują inną reakcję społeczną: eliminacja napastnika oznacza bowiem zakończenie sytuacji kryzysowej, eliminacja zamachowca-terrorysty otwierać może natomiast drogę do spekulacji na temat kolejnych ataków i rozbudzać emocje w społeczeństwie. Masowymi zabójcami są osobnicy niestabilni emocjonalnie i psychicznie, którzy usiłują zabić jak najwięcej osób (najczęściej przypadkowych, nietypowanych wcześniej) w tzw. celach miękkich (miejsca słabo chronione z szybkim i relatywnie łatwym dostępem), takich jak centra handlowe czy szkoły. Działanie podejmowane są w krótkim czasie z użyciem broni palnej, sprawcy nie formułują żadnych żądań, nie podejmują negocjacji ani rozmów z osobami atakowanymi. Najczęściej po dokonaniu zabójstwa dochodzi do eliminacji sprawcy przez funkcjonariuszy policji lub do jego samobójstwa¹.

Działanie napastnika uzbrojonego w broń palną należy odróżnić od działań tzw. aktywnego zabójcy (*active killer*), używającego innych narzędzi niż broń palna (np. ostrych przedmiotów). W Polsce do tej pory nie doszło do ataku tzw. aktywnego strzelca, dyskusyjną kwestią jest, czy można tak zakwalifikować głośne zabójstwa z użyciem broni palnej z ostatnich lat. W 2007 r. 28-letni funkcjonariusz Służby Więziennej w Zakładzie Karnym w Sieradzu zaatakował policjantów, którzy mieli zabrać aresztanta na przesłuchanie. Sprawca użył karabinka AK-47 zabijając trzech funkcjonariuszy. W 2010 r. 62-letni sprawca wtargnął do biura poselskiego partii PiS w Łodzi i oddał osiem strzałów z nielegalnie posiadanego pistoletu Walther, z czego cztery w klatkę piersiową jednej z ofiar, która zmarła na miejscu. Drugą osobę poważnie ranił nożem w szyję. W 2014 r. na strzelnicy w Chorzowie 25-letni mężczyzna zastrzelił instruktora i usiłował zastrzelić właściciela (łącznie oddał 19 strzałów z wypożyczonej tam broni).

Działania uzbrojonego napastnika są dynamiczne, zabójca zazwyczaj szybko przemieszcza się w terenie, który jest mu dobrze znany dzięki wcześniejszym przygotowaniom do ataku. W takich sytuacjach czas od początku ataku do przybycia wyspecjalizowanych pododdziałów antyterrorystycznych, które mają swoje normy czasowe osiągnięcia gotowości bojowej, może być znaczny. Bezpośrednie działanie ukierunkowane na eliminację zagrożenia podejmują pierwsi przybyli na miejsce zdarzenia funkcjonariusze (*first responders*). W incydentach z udziałem napastnika z bronią priorytetem jest jak najszybsze odwrócenie uwagi sprawcy od osób zaatakowanych, co pozwoli zminimalizować liczbę ofiar. Konieczne jest więc odpowiednie szkolenie służb policyjnych². W Niemczech, Holandii, Finlandii, Belgii i Szwajcarii policjanci

¹ J. Kudliński, *Active shooter*, „Terroryzm” 2010, nr 2, s. 38–40.

² Zob. M. Czerwiński, *Planowanie działań ratowniczych w sytuacji scenariusza active shooter*, [w:] *Zamach w Norwegii. Nowy wymiar zagrożenia terroryzmem w Europie*, red. K. Liedel, P. Piasecka, T. Aleksandrowicz, Warszawa 2011, s. 91–106; K. Jałoszyński, *Współczesny wymiar antyterroryzmu*, Warszawa 2008, s. 267–270.

biorą udział w szkoleniu „Amok”, które obejmuje podstawy psychologii zabójstw masowych i taktykę działania³. W Wyższej Szkole Policji w Szczytnie prowadzone są tego typu kursy dla funkcjonariuszy służby prewencyjnej i kryminalnej realizujących zatrzymanie szczególnie niebezpiecznych przestępców. W uczelni tej uruchomiono także projekt badawczy „Reagowanie podmiotów bezpieczeństwa krajów europejskich na zagrożenia związane z użyciem broni palnej oraz niebezpiecznych materiałów i narzędzi w miejscach publicznych”, celem analizy i tworzenia algorytmów postępowania służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo w Polsce.

W reagowaniu na zagrożenia, obok działań kinezyjnych oraz interwencji stosownych służb, nieodzownym elementem ochrony ludzi i mienia jest ewakuacja. Prawidłowo przeprowadzona, stanowi o sukcesie akcji zarządzania kryzysowego. Ustawowy obowiązek przeprowadzenia ewakuacji i odpowiedzialność za bezpieczeństwo ewakuantów spoczywa zarówno na laikach, jak i profesjonalistach z obszaru bezpieczeństwa. W świetle przepisów prawa, dyrektor przedszkola, szkoły, teatru etc. ma obowiązek bezpiecznie wyprowadzić ze strefy zagrożenia swoich podopiecznych lub klientów. Od postawy i umiejętności tych niedoświadczonych i pozostawionych w osamotnieniu w pierwszym etapie akcji osób zależy bilans strat, nierzadko w ludziach.

Ewakuacja jako najważniejsza procedura ratunkowa w sytuacji kryzysowej

Ewakuację (łac. *evacuatio* – opróżnianie) definiuje się jako usuwanie, wywożenie lub odtransportowanie ludzi i ich dobytku, mienia oraz instytucji z terenów albo rejonów wystąpienia zjawisk niekorzystnych, zjść niebezpiecznych, klęsk żywiołowych lub tylko zagrożonych wystąpieniem tych czynników. W działaniach ratowniczych przez ewakuację (*medical evacuation*) rozumie się transport poszkodowanych z rejonu zagrożenia życia do strefy bezpiecznej, z możliwością wykonania zaopatrzeń niezbędnych do przeżycia⁴. Zakres działań ewakuacyjnych uzależniony jest od rodzaju zdarzenia (typu zagrożenia) i jego skali (od pojedynczych osób do kilkumilionowych zbiorowości). Może obejmować pomieszczenie, budynek lub ich kompleks, dzielnicę, miejscowość, a nawet cały region. Może odbywać się pieszo lub przy użyciu różnych środków transportu, jak statków morskich, kolei, samolotów czy pojazdów samochodowych. Największe ewakuacje miały miejsce podczas II wojny światowej w Wielkiej Brytanii przed bombardowaniami Londynu w 1940 r. oraz w ZSSR, kiedy przed hitlerowską ofensywą w 1941 r. przewieziono na Ural kilkanaście milionów ludzi. Po awarii elektrowni w Czarnobylu w 1986 r. z rejonu skażenia radioaktywnego ewakuowano ok. 3,5 mln osób.

Wspólną cechą wszystkich typów ewakuacji, o różnych zakresach i obszarach, jest działanie z konieczności i pod presją czasu. Przykładami sytuacji kryzysowych, w których należy przeprowadzić ewakuację, są klęski żywiołowe, jak pożary, powódzie, trzęsienia ziemi, lawiny. Również awarie i katastrofy budowlane, jak awarie sieci

³ A. Wicik, *First responder – po dramacie w Norwegii*, „Policja 997” 2011, nr 8, s. 37.

⁴ *Ewakuacja i transport poszkodowanego. Podręcznik*, red. L. Styka, Wrocław 2008, s. 19.

zasilania, zagrożenia zawaleniem konstrukcji, zagrożenia wybuchem gazu lub cieczy łatwopalnych oraz skażenia chemiczne, biologiczne i radiacyjne zmuszają do przeprowadzania ewakuacji. Trzecią grupę przyczyn stanowią katastrofy humanitarne, jak działania wojenne, zamieszki, a także zamachy terrorystyczne, informacje o podłożeniu bomby etc. Większość z tych sytuacji ma charakter nagły i niespodziewany, a konieczność natychmiastowej reakcji powoduje, że ewakuacja przeprowadzana jest przed dotarciem na miejsce zdarzenia specjalistycznych służb Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego (KSRG). Osobą odpowiedzialną za organizację ewakuacji w razie zagrożenia w budynkach i miejscach użyteczności publicznej jest właściciel lub zarządca, a w rozumieniu niektórych przepisów – pracodawca albo osoby przez niego wyznaczone. Stworzenie planu ewakuacji jest pierwszym i podstawowym ich obowiązkiem⁵. Podstawę jego tworzenia stanowią przepisy ogólnobudowlane i ochrony przeciwpożarowej⁶

W teorii zarządzania kryzysowego i w przepisach dotyczących bezpieczeństwa oraz obrony wyróżnia się ewakuację całkowitą i częściową oraz jednoczesną i stopniową, a także ewakuację z terenów zagrożonych I, II i III stopnia. Ewakuację całkowitą i jednoczesną wszystkich użytkowników obiektu stosuje się, gdy zagrożenie dotyczy całego budynku lub gdy opóźnienie ewakuacji albo pozostawienie części użytkowników mogłoby doprowadzić do wystąpienia u nich paniki (najczęściej w szkołach, budynkach jednokondygnacyjnych, w dużych pomieszczeniach, np. w halach widowiskowych, w budynkach atrialnych). Jest to ewakuacja stosunkowo najłatwiejsza pod względem organizacyjnym, ale mogą wystąpić trudności w opanowaniu tłumu. Po ogłoszeniu alarmu może być ewakuacją samoczynną.

Ewakuację całkowitą stopniową (fazową lub etapową) poszczególnych grup użytkowników stosuje się wtedy, gdy na jednoczesną ewakuację nie pozwala ograniczona przepustowość dróg ewakuacyjnych. Pozorna zwłoka czasowa wpływa korzystnie na ostateczną szybkość ewakuacji kierowanej, wymagającej wcześniejszych założeń dotyczących kolejności opuszczania pomieszczeń lub koordynacji uwzględniającej wyznaczenie tzw. osób kierunkowych, zakładającej inicjowanie kolejnych grup na podstawie docierających na bieżąco informacji. Ewakuację częściową stosuje się, gdy zagrożenie nie dotyczy całości budynku, a inne kondygnacje lub skrzydła stanowią wystarczającą barierę ochronną dla przebywających osób. W przypadku wystąpienia pożaru, rejon nieobjęty ewakuacją musi stanowić odrębną strefę pożarową i spełniać warunki wynikające z taktyki działań pożarniczych i przepisów o ochronie przeciwpożarowej. Odmianą ewakuacji częściowej jest ewakuacja do miejsca bezpiecznego (które musi spełniać wspomniane warunki). Najczęściej tego typu ewakuację stosuje się w szpitalach, dużych kompleksach wieloskrzydłowych

⁵ Zob. F.R. Krynojewski, *Vademecum planowania w zarządzaniu kryzysowym*, Warszawa 2015, s. 54–61.

⁶ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 7 czerwca 2010 r. w sprawie ochrony przeciwpożarowej budynków, innych obiektów budowlanych i terenów, Dz.U. z 2010 r., nr 109, poz. 719; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 października 2009 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o ochronie przeciwpożarowej, Dz.U. z 2009 r., nr 178, poz. 1380 ze zm.; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 stycznia 2013 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach, Dz.U. z 2013 r., poz. 96.

i wielopoziomowych, mających pewną autonomię użytkową. Szczególnym rodzajem ewakuacji jest tzw. obrona w miejscu (*defend in place*), której przykładem jest pozostanie w budynku podczas powodzi. Stosowana jest tam, gdzie natychmiastowa ewakuacja większego obszaru lub wielu pomieszczeń jest niemożliwa lub niewskazana jako zbyt ryzykowna.

Plan ewakuacyjny jest ogólnym zarysem postępowania w sytuacjach różnych zagrożeń, w którym uwzględnia się specyfikę obiektu i profil potencjalnych ewakuantów. Określając miejsce zbiórki, należy wziąć pod uwagę bezpieczeństwo miejsca (zgodnie z zasadą pirotechników „widzisz bombę – bomba widzi ciebie”)⁷, a jednocześnie niewielką odległość od miejsca ewakuacji (określaną na 100–200 m), dostępność komunikacyjną (w celu dalszego transportu ewakuantów) oraz możliwość schronienia osób na wypadek konieczności pozostawania na miejscu. Do czynności planistycznych należy również wyznaczenie osób odpowiedzialnych za poszczególne czynności i fazy ewakuacji (m.in. alarmowanie, powiadomienie służb, liczenie ewakuantów). Osoby te mogą efektywnie sprawować więcej niż jedną funkcję. Prowadzenie ewakuacji wymaga umiejętności manewrowania grupami ludzi i szybkiego ich przeliczania, którego można dokonać np. poprzez odliczanie w szeregu lub dwuszeregu, odliczanie rzędem, odliczanie w rozsypce, gdy każdy podaje kolejno swój numer, przeliczenie grupy w miejscu, przeliczenie grupy ze zmianą miejsca już policzonych lub liczenie po przejściu przez drzwi.

Czynnością rozpoczynającą ewakuację jest poinformowanie o konieczności opuszczenia pomieszczeń, przy czym nie należy używać wyrażeń pełnych ekspresji, które mogłyby wywoływać i potęgować strach. Krótki i rzeczowy komunikat powinien określać celowość ewakuacji oraz informować o dalszym postępowaniu. Podawanie fałszywych informacji, ukrywających rzeczywiste przyczyny ewakuacji, jest niewskazane, ponieważ demaskacja kłamstwa może spowodować brak zaufania do osoby dowodzącej i odmowę dalszej współpracy. Sporna jest kwestia zabierania lub pozostawiania rzeczy osobistych przez ewakuowanych. Zdecydowanie więcej argumentów przemawia za zaleceniem zabrania swoich rzeczy. Zakaz byłby nieskuteczny – analiza zachowań w sytuacjach stresowych wykazuje, że nie sposób go wyegzekwować: dzieci wracają po ulubioną zabawkę, a dorośli – po cenne przedmioty i pieniądze, pozostawienie dóbr osobistych wywołuje bowiem poważny dyskomfort psychiczny. Nie wolno natomiast zabierać rzeczy należących do innych osób, gdyż tworzy to zagrożenie wyniesienia na miejsce zbiórki ukrytych materiałów wybuchowych. W czasie ewakuacji należy nadzorować zachowanie, nie dopuszczając do niekontrolowanego biegu zdarzeń i przejawów paniki; poruszać się zgodnie z kierunkiem wyznaczonym strzałkami ewakuacyjnymi, a jeżeli nie jest to możliwe – skierować się do innego wyjścia ewakuacyjnego. Przy zadymieniu należy nakazać poruszanie się w pozycji pochylonej lub na czworakach⁸. Warto zalecić wyłączenie telefonów, gdyż rozprzestrzenienie się informacji o ewakuacji doprowadzić może do przybycia gapiów (lub np. rozemocjonowanych rodziców), utrudniających prawidłowe działanie i blokujących dojazd służb.

⁷ P. Sztachański, *Policja wobec współczesnych zagrożeń aktami terroru z użyciem materiałów wybuchowych i mających charakter działań terrorystycznych*, [w:] *Bezpieczeństwo w XXI wieku. Asymetryczny świat*, red. K. Liedel, P. Piasecka, T.R. Aleksandrowicz, Warszawa 2011, s. 343–358.

⁸ M. Perlak, *Reakcje stresowe na zdarzenia krytyczne*, „Na Ratunek” 2013, nr 5, s. 52–55.

Osoba dowodząca ewakuacją musi reagować zdecydowanie i szybko podejmować decyzje. Sytuacja zagrożenia życia i sam fakt przebywania dużej grupy ludzi na niewielkiej przestrzeni rodzi stres i agresję. Pod wpływem czynników takich jak głośne okrzyki, odgłos przypominający eksplozję, pojawienie się osób agresywnych, przerażonych, uciekających na oślep może wybuchnąć panika⁹. Doświadczenia podczas ewakuacji wskazują, że dobrą praktyką¹⁰ jest znalezienie zajęcia, które absorbuje uwagę osób bojaźliwych i angażuje osoby agresywne (można nakazać przeliczanie grupy, wyszukiwanie strzałek kierunkowych, pomoc przy wynoszeniu rannych etc.). Często dla bezpieczeństwa zbiorowości należy wspomniane osoby izolować, tak aby ich emocje nie udzielały się pozostałym. W sytuacji paniki sterowanie zachowaniami jednostek jest utrudnione, tym samym opanowanie tłumu może stać się wręcz niemożliwe bez zastosowania środków przymusu bezpośredniego wobec osób mogących zrobić sobie krzywdę (np. chcących wyskakiwać przez okno z dużej wysokości), najbardziej agresywnych, mocno przerażonych, głośno krzyczących, uciekających w strefy niebezpieczne, nietrzeźwych i utrudniających ewakuację¹¹.

Wysoce dyskusyjne jest zalecanie stosowania podczas ewakuacji w sytuacji ataku uzbrojonego napastnika postępowania odmiennego niż w przypadku zagrożenia pożarowego oraz alarmu bombowego. Propozycje tego rodzaju zmian w postępowaniu ewakuacyjnym padają podczas szkoleń przeprowadzanych w ostatnich latach, a ich pomysłodawcami są nierzadko funkcjonariusze policji – lecz bynajmniej nie antyterrorysty. Proponowanie osobom niewykwalifikowanym kolejnego wariantu postępowania komplikuje sytuację, może skutkować omyłkami w rozpoznawaniu alarmów, chaosem w sytuacji kryzysowej, a w konsekwencji – tragicznym bilansem. Należy mieć na uwadze, że przy niskim poziomie powszechnej edukacji ratowniczej przeciętna osoba jest w stanie zapamiętać raptem jeden rodzaj sygnału alarmowego i skojarzyć go z określonym schematem zachowań.

Szczególne zagrożenie niesie za sobą pomysł stosowania odmiennego sygnału alarmu, który miałby zalecać pozostanie na miejscu. Paradoksalnie, w polskim społeczeństwie stosunkowo dobra umiejętność rozpoznawania znaczenia sygnałów alarmowych (syreny alarmowej) jest udziałem młodzieży szkolnej – a jest wręcz znikoma wśród funkcjonariuszy służb mundurowych, których ustawowym zadaniem jest reagowanie w sytuacjach kryzysowych (tabela 1)¹².

Stosunkowo dobry wynik uzyskany przez uczniów szkół gimnazjalnych jest efektem nauki przedmiotu „Edukacja dla bezpieczeństwa”, który obejmuje m.in. problematykę ewakuacji¹³. Warto podkreślić także znaczenie ćwiczeń (próbnych alarmów i ewakuacji), do których przeprowadzania zarządcy placówek szkolnych zobowiązani są co najmniej raz w roku.

⁹ Szerzej zob. W. Łosiak, *Psychologia stresu*, Warszawa 2008.

¹⁰ Szerzej zob. R. Grocki, *Zarządzanie kryzysowe. Dobre praktyki*, Warszawa 2012.

¹¹ J. Kliszcz, *Psychologia w ratownictwie*, Warszawa 2012, s. 43–49.

¹² Sondaż dotyczący znajomości sygnałów alarmowych przeprowadzono wśród młodzieży trzech szkół gimnazjalnych woj. śląskiego, wśród funkcjonariuszy policji i straży pożarnej oraz wśród studentów PWSZ w Oświęcimiu na próbie liczącej 200 respondentów, w dniach 5–13.04.2017 r.

¹³ Zob. J. Słoma, G. Zając, *Edukacja dla bezpieczeństwa. Żyję i działam bezpiecznie. Podręcznik z ćwiczeniami dla klas 1–3 gimnazjum*, Warszawa 2009; H. Śnieżek, *Edukacja dla bezpieczeństwa*, Warszawa 2009.

Tabela 1. Znajomość sygnalizacji alarmowej wśród funkcjonariuszy służb mundurowych i młodzieży

Grupy respondentów	Policjanci i strażacy	Studenci PWSZ	Uczniowie gimnazjów
Odsetek respondentów, którzy wykazali się znajomością sygnalizacji alarmowej	15%	10%	79,2%

Źródło: opracowanie własne.

Analiza obowiązujących zasad i dotychczasowych praktyk w zakresie przeprowadzania ewakuacji skłania do sformułowania szeregu postulatów zmian służących poprawie jej efektywności. Zdaniem autorów istnieje potrzeba zestandaryzowania systemu i kodu alarmowania we wszystkich obiektach publicznych w Polsce – bez rozróżniania przyczyn ewakuacji. Zwiększyłyby to rozpoznawalność sygnalizacji, a regulacja taka nie generowałaby żadnych kosztów. Sygnał alarmowy powinien być przerywany (np. 1 sek. dźwięku na 1 sek. przerwy) i trwać przez 3 minuty (tak jak powszechny alarm o zagrożeniach). Odwołanie alarmu następowałoby dźwiękiem ciągłym. Niewątpliwie potrzebne jest opracowanie przejrzystego i zrozumiałego dla osób odpowiedzialnych za ewakuację (o innym wykształceniu niż z sektora bezpieczeństwa) algorytmu jej przeprowadzania, jednolitego dla określonego typu placówek – brak bowiem odpowiedniego kompendium wiedzy traktującego o typach ewakuacji, sposobach jej realizowania i zachowaniach ewakuantów.

Szkolenia i symulacje ataków na placówki szkolne

Wprawdzie w Polsce nigdy nie doszło do ataku uzbrojonego napastnika na placówkę szkolną, ale od kilku lat prowadzone są profilaktyczne szkolenia w tym zakresie. Dotychczasowe incydenty powodujące ewakuacje (oprócz zagrożeń pożarowych) związane były z alarmami bombowymi. Dla dyrektorów szkół, nauczycieli i uczniów systematycznie przeprowadzane są szkolenia mające na celu instruowanie, jak należy zachować się w sytuacji zagrożenia, aczkolwiek wobec ogromnej różnorodności prowadzących je podmiotów, ich poziom, treści i rodzaj zaleceń są niezmiernie zróżnicowane. Również w szkoleniach dla pracowników administracji szkół wyższych pojawiają się marginalnie wątki alarmu bombowego, rzadziej – ataku zamachowca. Nie ma wszakże tego typu szkoleń dla studentów szkół wyższych. Niewiele jest również szkoleń na temat zagrożenia bioterroryzmem. Z uwagi na szybkość działań napastnika oraz wysoki poziom zagrożenia życia, ważne jest odpowiednie przygotowanie pracowników szkół oraz uczniów do zachowania się w potencjalnej, niebezpiecznej sytuacji. Wyrazem obaw, że atak terrorysty „samotnego wilka” lub napastnika z bronią może zaistnieć w Polsce, jest szereg projektów szkoleniowych, w tym filmy edukacyjne.

Projekt szkoleniowy „Uciekaj, schowaj się, walcz” obejmuje pokaz przeprowadzony w III Liceum Ogólnokształcącym im. gen Sowińskiego w Warszawie oraz film edukacyjny z tych ćwiczeń, a także publikację broszury edukacyjnej. Organizatorem pokazu było Biuro Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego m.st. Warszawy,

Komenda Stołeczna Policji, przy współpracy Komendy Miejskiej PSP, Straży Miejskiej m.st. Warszawy oraz Wojewódzkiej Stacji Pogotowia Ratunkowego i Transportu Sanitarnego „Meditrans”. Uczniowie biorący udział w pokazie byli pełnoletni oraz znajdowali się pod opieką szkolnych psychologów¹⁴. Zalecenia autorów projektu sprowadzają się do trzech alternatywnych reakcji na atak w placówce szkolnej: 1) ewakuacja uczniów poza teren obiektu, 2) jeżeli pkt 1 nie jest możliwy, to odseparowanie uczniów od zagrożenia poprzez zamknięcie i zabarykadowanie się w bezpiecznych miejscach na terenie szkoły, 3) gdy nie ma możliwości ucieczki ani ukrycia się, stan wyższej konieczności obliguje wszystkich do podjęcia walki wszelkimi możliwymi metodami.

Koncepcja scenariusza nie została bynajmniej oparta na znanych przypadkach ataków na szkoły (jak w USA). W filmie nr 1, *Terrorysta w szkole – co robić?*, napastnicy, po umieszczeniu ładunku wybuchowego w koszu na śmieci przed budynkiem, wbiegają do środka i oddają strzały do napotkanych osób. Po wejściu do jednej z klas oddają strzał w powietrze, krzycząc, by wszyscy padli na ziemię¹⁵. Filmowy napastnik przeklina w języku polskim, co raczej nie sugeruje ataku ze strony islamisty. W pokazie uwzględniono dwa modele reakcji personelu i uczniów: właściwy (odseparowanie uczniów) i niewłaściwy (panika). W trwającym 2 min 23 sek. filmie napisy szczegółowo informują o rodzaju broni używanej przez napastników, co nie ma żadnej wartości edukacyjnej dla rozwijania umiejętności ratowania się w sytuacji zagrożenia życia. W kolejnych scenach ukazano działanie policyjnej grupy szturmowej – lecz nie są to funkcjonariusze Biura Operacji Antyterrorystycznych (BOA) ani Samodzielnych Pododdziałów Antyterrorystycznych Policji (SPAP) – a następnie przeprowadzenie ewakuacji i akcji służb ratowniczych. Ostatnia sekwencja poświęcona jest neutralizacji ładunku wybuchowego przez policyjnego sapera. W filmie wyraźnie widać brak konsultacji z policyjnymi ekspertami z BOA – na wysoką ocenę zasługuje więc tylko jego strona techniczna.

Film nr 2, *Terrorysty w szkole. Jak się zachować, aby przeżyć*¹⁶, zaprezentowano w telewizji TVN24. Reżyserem i narratorem jest ppłk Andrzej Kruczyński z Centrali Szkoleń AT (CSAT). Trenerami w firmie są byli żołnierze Jednostki Wojskowej GROM. Ponadto CSAT opracowała podręcznik dla szkół średnich *Edukacja dla bezpieczeństwa*¹⁷, książkę *Imprezy masowe. Organizacja, bezpieczeństwo, dobre praktyki*¹⁸ oraz procedury bezpieczeństwa dla szeregu firm. Scenariusz trwającego 3 min 43 sek. filmu obejmuje zdarzenie z udziałem dwóch uzbrojonych napastników wkraczają-

¹⁴ *Terrorysta wtargnął do szkoły na Woli. Na szczęście to tylko ćwiczenia*, 16.10.2013, TVN Warszawa, <http://tvnwarszawa.tvn24.pl/informacje,news,terrorysta-wtargnal-do-szkoly-na-woli-na-szczescie-to-tylko-cwiczenia,102597.html> [dostęp: 15.10.2017].

¹⁵ *Terrorysta w szkole – co robić? Policja prezentuje film instruktażowy*, 9.10.2014, Wyborcza.pl Warszawa, http://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/1,34889,16776887,Terrorysta_w_szkole___co_robic___Policja_prezentuje.html [dostęp: 15.10.2017].

¹⁶ *Terrorysty w szkole. Jak się zachować, żeby przeżyć?*, TVN24, http://www.tvn24.pl/wideo/z-anteny/terrorysty-w-szkole-jak-sie-zachowac-zeby-przezyc,1421719.html?playlist_id=20413 [dostęp: 15.10.2017].

¹⁷ B. Boniek, A. Kruczyński, Ł. Wrycz-Rekowski, *Edukacja dla bezpieczeństwa: podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych*, Gdynia 2012.

¹⁸ S. Parszowski, A. Kruczyński, *Imprezy masowe. Organizacja, bezpieczeństwo, dobre praktyki*, Warszawa 2015.

cych do szkoły. Narrator omawia każdą ze scen, uwzględniając błędy uczestników oraz podając instrukcje, jak należy się w danym momencie zachować. W jednym z pierwszych ujęć napastnicy oddają strzały na korytarzu, a po chwili z jednej z klas wybiega osoba, która zostaje postrzelona. Lektor wyjaśnia, że pod żadnym pozorem nie wolno opuszczać klasy, gdy padają strzały, lecz należy pozostać w pomieszczeniu i jeśli to możliwe, zamknąć je na klucz oraz stworzyć barykadę z mebli, takich jak ławki, krzesła, szafy. Po upewnieniu się, że napastnik się oddalił, można podjąć próbę ewakuacji z pomieszczenia, przy zachowaniu absolutnej ciszy (w tym wyciszeniu telefonów komórkowych). Narrator zaznacza, że w szkole powinien istnieć system powiadamiania o sytuacjach zagrożenia i powinny być wyznaczone osoby do przeprowadzenia poszczególnych etapów ewakuacji. Niezbędną czynnością jest telefoniczne powiadomienie rodzin uczniów z zaleceniem, by nie przybywali do szkoły, co ma zapobiec ewentualnym zgromadzeniom i blokowaniu dróg dojazdowych. Postulat jest słuszny – lecz wobec stanu społecznej dyscypliny w Polsce, raczej niewykonalny. W sytuacji zagrożenia życia trudno zapanować nad emocjami i wydaje się pewne, że większość rodziców zjawi się na miejscu. Zdaniem narratora brak przekazu telefonicznego może spotęgować chaos i utrudnienia w ruchu. W krótkim filmie autorom udało się przekazać instrukcje obejmujące postępowanie na każdym etapie sytuacji zagrożenia. Szczegółowo i prawidłowo została przedstawiona ewakuacja. Jakość obrazu i dźwięku jest bardzo dobra, a lektor mówi powoli, zrozumiale i wyraźnie.

Dziesięciominutowy film nr 3, *Atak terrorystyczny na szkołę*, opublikowany w 2016 r. na portalu YouTube w ramach projektu „Bezpieczna szkoła w strefie Schengen”, zrealizowany został na zlecenie Wydziału Bezpieczeństwa Mieszkańców i Zarządzania Kryzysowego Urzędu Miasta Lublin¹⁹. W roli komentatorów przebiegu zdarzeń występują uczniowie grający role ofiar ataku. Już w początkowej scenie wtargnięcia napastników do szkoły ukazano sprawne działanie nauczyciela, który słysząc strzały, ratuje grupę młodzieży, przeprowadzając ją w bezpieczne miejsce i barykadując drzwi. Napastnikom udaje się jednak pojmać część uczniów szkoły. Film wzbogaca komentarz lektora oraz napisy zawierające szczegółowe instrukcje postępowania. W ósmej minucie filmu pirotechnik, były funkcjonariusz AT, wypowiada się na temat zagrożenia użyciem przez masowych zabójców ładunków wybuchowych. Ostatnie sekwencje filmu zawierają krótką scenę ewakuacji z budynku.

Trwający niemal 12 minut film nr 4, *Symulacja odbicia zakładników ze szkoły w Łodzi*, przedstawia ćwiczenia przeprowadzone 22–23 marca 2013 r. w XVIII Liceum Ogólnokształcącym przez operatorów Samodzielnego Pododdziału Antyterrorystycznego z Łodzi oraz Samodzielnego Pododdziału Antyterrorystycznego Policji z Krakowa i Katowic²⁰. Film zawiera informację o organizatorach symulacji; pierwsze cztery minuty wypełnia scena jazdy samochodem operatorów policyjnych do szkoły, następnie ich ustawienie taktyczne oraz przejście schodami. Tylko jedna, kilkusekundowa scena przedstawia wtargnięcie uzbrojonego napastnika do klasy podczas lekcji. Widz ma się domyślać, że wziął on zakładników i zabarykadował się z nimi w klasie,

¹⁹ *Bezpieczna szkoła w strefie Schengen*, odc. 1: *Atak terrorystyczny na szkołę*, 8.03.2016, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=RDepeKrKBZs&list=PLE94TdYYS_TfDYXaaO68aWIQYjtRGRa- [dostęp: 15.10.2017].

²⁰ *SPAT Łódź SPAP Kraków SPAP Katowice. Symulacja odbicia zakładników ze szkoły w Łodzi*, 14.07.2013, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=0RRkoukExKk> [dostęp: 15.10.2017].

dopiero w piątej minucie, gdy jeden z operatorów uderza w drzwi zamkniętego pomieszczenia, krzycząc, że będą prowadzone negocjacje. Zamiast oczekiwanej sceny negocjacji, następuje scena szturmowa, padają strzały i słychać wybuch granatu hukowego. Policjanci SPAT obezwładniają napastnika i wyprowadzają go z budynku, natomiast funkcjonariusze SPAP przeprowadzają ewakuację uczniów, ustawiając ich w kolejce z rękami na głowie. Ewakuacja przeprowadzona jest nieprawidłowo, powstaje pytanie, dlaczego uczniowie zostają wyprowadzeni na zewnątrz przy niekorzystnych warunkach pogodowych, skoro kilka minut wcześniej napastnik został zatrzymany. Obraz nie ma charakteru edukacyjnego, lecz jest wyłącznie filmowym zapisem przeprowadzonych ćwiczeń, brak jakiegokolwiek komentarza lektora czy instrukcji postępowania w czasie zdarzenia i bezpośrednio po nim. Jakość obrazu jest bardzo niska, dominują sceny kręcone „z ręki”.

Film nr 5, *Atak terrorystów na szkołę ZDZ w Zamościu*, zrealizowany dla Zakładu Doskonalenia Zawodowego w Zamościu dla celów promocyjnych, trwa 5 min 32 sek.²¹. Obsadę stanowią uczniowie klas mundurowych technikum. Obraz rozpoczyna się od najazdu kamery na czterech zamaskowanych mężczyzn, którzy wtargnęli do klasy podczas zajęć. Jeden z napastników oddaje strzał w głowę nauczyciela, po czym uczniowie zostają wyprowadzeni. W kontrapunkcie widzimy podjeżdżający pod szkołę samochód z policyjnymi operatorami, którzy mają za zadanie odbicie zakładników. Prezentowane są umiejętności taktyczne wchodzenia do pomieszczeń, techniki poruszania się i komunikowania gestami taktycznymi. Trzecia minuta filmu zawiera realistyczny obraz odnalezienia przez operatorów zwłok na korytarzu, następnie pojawiają sceny próby odnalezienia zakładników, przeplatają się ujęcia zakładników i napastników. Po zlokalizowaniu miejsca przetrzymywania zakładników następuje szturm z użyciem granatu hukowego. Po wyeliminowaniu napastników antyterrorystów sprawdzają pomieszczenie. Ukryty wśród zakładników napastnik zostaje obezwładniony i rozbrojony. Uratowani uczniowie zostają ewakuowani z budynku. Scenariusz obejmuje możliwą sytuację zakładniczą, nie zawarto jednak żadnych wskazówek dla potencjalnych ofiar ataku, brak lektora i komentarza końcowego. Na dobrą ocenę zasługuje jedynie techniczna strona realizacji filmowej.

W ocenie autorów, wysoką wartość edukacyjną ma film nr 2, w którym wyczerpująco zostały przedstawione wszystkie etapy postępowania w przypadku zdarzenia z uzbrojonym napastnikiem. Spośród analizowanych obrazów wyróżnić należy także film nr 1, jednak mimo że został zrealizowany z udziałem policji, autorzy popełnili sporo błędów merytorycznych. Pozytywnie należy również ocenić film nr 3, w którym wszakże zbyt mało uwagi poświęcono ewakuacji. Obraz nr 5, który został bardzo dobrze zrealizowany pod względem technicznym, nie zawiera żadnej instrukcji postępowania, co sprawia, że nie może być traktowany jako materiał edukacyjny. Najniżej według autorów należy ocenić film nr 4, w którym wprowadzili funkcjonariusze SPAT, jednakże treść scenariusza oraz brak jakiegokolwiek koncepcji przekazu edukacyjnego, a zwłaszcza scena błędnie przeprowadzonej ewakuacji stanowią o przeciwskazaniu do wykorzystywania tego obrazu w celach szkoleniowych. Treści filmu mogą wprowadzać odbiorców w błąd co do prawidłowego postępowania w sytuacji

²¹ *Atak terrorystów na szkołę ZDZ w Zamościu*, 5.03.2013, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=-95hr9SYdE> [dostęp: 15.10.2017].

kryzysowej. Dodatkowo, fatalna realizacja techniczna (niska jakość obrazu, nadmiar ujęć „z ręki”) utrudnia jego percepcję.

W serwisie YouTube znajduje się szereg materiałów filmowych nakręconych podczas symulacji sytuacji zakładniczych oraz pokazów (np. grup rekonstrukcyjnych). Materiały te są różnej jakości, a ich przydatność edukacyjna jest mocno dyskusyjna, nawet jeśli sam projekt był merytorycznie poprawny. Przykładowo, policjanci z KWP w Bydgoszczy zrealizowali w 2013 r. w szkołach tego miasta cykl szkoleń w ramach programu prewencyjnego „Zapobiec – Przetrzeć”, którego celem miało być wypracowanie właściwych zachowań uczniów oraz pedagogów w sytuacji zagrożenia terrorystycznego. Pokazy i ćwiczenia uzupełniane były prelekcjami funkcjonariuszy. W Internecie zamieszczono krótkie materiały filmowe o charakterze reportażu²², lecz nie opracowano filmu edukacyjnego, a zatem tego typu obrazów nie należy wykorzystywać jako materiałów szkoleniowych dla laików (dyrektorów, nauczycieli, uczniów).

Podsumowanie

Pomysł wprowadzenia kolejnego wariantu ewakuacji – odmiennego niż dotychczas opracowane w szkołach i uczelniach na wypadek zagrożeń pożarowych oraz alarmu bombowego – jest wysoce dyskusyjny. Proponowanie osobom niewykwalifikowanym innego postępowania wobec wtargnięcia uzbrojonego napastnika komplikuje sytuację i może skutkować zwiększonym chaosem w sytuacji kryzysowej. Autorzy są przeciwni zaleceniu stosowania odmiennego sygnału alarmu, który miałby oznaczać pozostanie na miejscu zdarzenia. Zdolność rozpoznawania znaczenia sygnałów alarmowych jest w społeczeństwie polskim bardzo słaba, wprowadzanie nowych rodzajów alarmu może skutkować popełnianiem błędów w sytuacjach kryzysowych. Zdaniem autorów, istnieje potrzeba wypracowania w Polsce zestandaryzowanego systemu alarmowania w obiektach szkół i uczelni, jak również opracowania czytelnego i zrozumiałego kompendium wiedzy na temat ewakuacji, przydatnego osobom odpowiedzialnym za ich przeprowadzanie. W opinii autorów, większość filmowych materiałów szkoleniowych dostępnych w serwisie YouTube jest niskiej jakości, a ich przydatność edukacyjna jest znikoma. Tylko nieliczne filmy zostały zrealizowane profesjonalnie, a ich treść oraz wartość merytoryczna kwalifikują je do wykorzystania w projektach prewencyjnych i szkoleniach.

Ewakuacja i postępowanie w sytuacji ataku zabójcy masowego w placówce szkolnej. Analiza filmów edukacyjnych **Streszczenie**

Zabójstwa masowe popełniane przez tzw. aktywnych strzelców mają wiele cech wspólnych z atakami terrorystycznymi, lecz nie należy ich z nimi utożsamiać. Oba zjawiska

²² W reportażach dominują sceny kręcone z perspektywy napastników, zob. *Ćwiczenia antyterrorystyczne w szkole*, 13.02.2013, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=sCaiuRNoweM>; *Szkolenie w ramach programu „Zapobiec – Przetrzeć”. Komenda Wojewódzka Policji w Bydgoszczy*, 22.03.2011, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=2oFp36ZjYpY> [dostęp: 15.10.2017].

zyskują rozgłos w mediach i budzą społeczne emocje. W Polsce nigdy nie doszło do ataku uzbrojonego napastnika na placówkę szkolną ani uczelnię, jednakże od kilku lat prowadzona jest profilaktyka i edukacja w tym zakresie. Ogromne znaczenie mają szkolenia dotyczące prawidłowo przeprowadzanych ewakuacji oraz postępowania w sytuacji zagrożenia atakiem uzbrojonego napastnika. Znaczne zróżnicowanie podmiotów prowadzących szkolenia sprawia, że ich poziom i treści bardzo się różnią, a zalecenia niejednokrotnie są dyskusyjne. Nader istotna jest więc ocena przydatności tych filmowych materiałów szkoleniowych.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo szkół, ewakuacja, zabójca masowy, aktywny strzelec, edukacja dla bezpieczeństwa

Evacuation and handling mass killer assault at schools.

Analysis of training films in this field

Abstract

Mass murders committed by so-called active shooters have a lot in common with terrorist attacks but should not be identified with them. Both phenomena attract publicity and raise public sentiment. There has never been an attack on a school or university in Poland, but prevention and education in this matter have been conducted for several years. It is of great importance to provide a proper evacuation drill training and to deal with the threat of a shooter attack. Due to a considerable diversity of training providers, their level, content and type of recommendations are extremely varied and sometimes disputable. It is important to evaluate the suitability of film training materials on this subject.

Key words: school security, evacuation, mass killer, active shooter, education for safety

Эвакуация и действия в ситуации нападения массового убийцы на школьное учреждение. Анализ учебных фильмов

Резюме

Массовые убийства, совершаемые так называемыми активными стрелками или стрелками-психопатами имеют много общего с террористическими актами, но не следует их отождествлять. Оба явления получают широкую огласку в средствах массовой информации и вызывают социальные волнения. В Польше никогда не произошло нападения вооруженного преступника на школьное учреждение или вуз, однако уже несколько лет проводятся профилактические действия направленные на предотвращение терактов. В этой связи следует подчеркнуть большое значение мероприятий, во время которых вырабатываются навыки правильного проведения эвакуации и действий в случае угрозы нападения вооруженного преступника. Такие мероприятия, проводимые разными субъектами, существенно отличаются уровнем и содержанием, а их рекомендации часто весьма спорны. Поэтому важно дать оценку степени пригодности существующих учебных фильмов.

Ключевые слова: безопасность школ, эвакуация, массовый убийца, активный стрелок, стрелок-психопат, образование и безопасность